

علیشېرواې عقېده لړۍ

■ شمېرت سراج الدينوف

عليشپر نوایي عقیده‌لری

(بیرینچی قسم)

مؤلف: فیلالوژی فنلری دوکتوری، اکادمیسین شهرت سراج الدینوف
نشرگه تیارلاچی: پوهنمل احسان الله قووانچ

۱۴۰۳ - کابل

کتاب بېلگيلری

- کتاب آتی: علیشېر نوایي عقیده لری
- مؤلف: فیلا لوژی فنلری دوکتوری، اکادمیسین شهرت سراج الدینوف
- نشرگه تیارلاوچی: پوهنمل احسان الله قووانچ
- صفحه لرنی ترتیبگه سالووچی: محبوب الله توران
- باسمه خانه و ناشر: قدیمگی خراسان نشریاتی - کابل
- نشر بیلی: ۲۰۲۴/۱۴۰۳
- تیراژ: ۱۰۰۰

ناشر منزلی: کارته چهار، تخنیکي و مسلکي تعلیمات انستیتوتی نینگ مقابلی، شاهزاده شهر توپلر سالونى نینگ

یانی، عروج مارکیت، قوی قبت، ۲ و ۳ دکان - کابل

تلیفون رقملى: ۰۷۹۹۴۷۶۲۷۱ - ۰۷۶۴۸۰۸۵۸۵ - ۰۷۸۸۸۰۸۵۸۵

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب حقیده نېچه آغیز سۆز

اۆزبېک و باشقه تورکی خلقلرینینگ شاعر، متفکر و دولت اربابی نظام الدین میر علیشېر نوایی سېرقیررلی عالم بۆلیب، سیاسی، عمرانی، اقتصادی و اجتماعی ایشلریدن تشقیری نېچه تیللی بی بدیل شاعر و یازوچی بۆلگن. تورلی منبعلرگه کۆره یوز مینگ بیت شعرنی یاددن بیلگن، آلیتی مینگ حدیثنی حفظلگن، حتی اؤتتیز پاره قرآن شریفنی هم تۆلیق یاددن بیلگن اېمیش. منه شو کوچلی لیگی سببلی، ۶۰ ییللیک قیسقه عمری دوامیده، تیل، ادبیات، تاریخ، دین و اجتماعگه تعلقلی اؤتتیزدن آشیق اثرلرنی یرهتهدی. اثرلری نینگ کتته قسمی نی تورلی قالب لرگه یازگن شعرلری تشکیل بېرهدی. موجود اثرلری گه کۆره نوایی یوز مینگ بیت شعر یازگن، اوشبو شعرلرینینگ هر بیتی و حتا مصراعی تفسیر و تحلیل بۆلیشی کېرەک، چونکی، نوایی شعرنی نینگ بدیعیتی جوده اوستون، معانی علمی جهتدن چېکسیز معناگه تۆلیق، آیت و حدیثلر کیریتیلگن تلمیحاتدن زیچ تۆله. شو اوچون حضرت نوایی نینگ کۆپچیلیک شعرلرینی عادی انسان اوقیب توشینیشی قیین، شونگه بنان، نوایی شناس عالم لریمیز، خلق آسان توشونیش اوچون اوشبو اولوغ ذات نینگ شعرلرینی عامه باب تفسیر و تحلیل قیلیب بېریشلری ضرور. یوقاریده گی سۆزلریمیزگه اساسن، علیشېر نوایی نینگ «انسان

بورچی، انسان قلبیده یشیریلگن خزینه، عشق فلسفه‌سی، دینی بغری کپنگ‌لیک، اخلاق و نفس تربیه‌سی» موضوع‌لری کیریتیلگن تنلنمه شعرلری اېسه قدرلی نوایی‌شناس و متن‌شناس عالم، فیلاوژی فنلری دوکتوری، پروفیسور اکادمیک شهرت سراج الدینوف آرقه‌لی جوده یخشی ایضاح‌لنئب «نوایی عقیده‌لری» نامی آستیده کیچیک مستقل اثر صفتیده نشردن چیققن و شعر تحلیلی اؤرگه‌نیش اوچون اوشبو اثر قوله‌ی اؤرنک‌دیر.

مېن، اوشبو کتاب‌نینگ لاتینچه متنی‌نی اؤقیب، ساده، سلیس و عامه باب ایضاح اېتیلگنی‌نی کؤریب، لاتین الفباسیدن افغانسان اؤزبېک تیلی یعنی زمانوی عرب الفباسی‌گه اؤگیریب نشرگه تیارلب اؤقووچیلر خدمتی‌گه قؤیشگه اینتیلدیم. اوشبو کتاب تیارلنیشی اوچون کونگیل بیلن اؤقیب چیققن و صفحه‌لرینی ترتیبگه سالگن عزیز دؤستیم محبوب الله توران‌گه صمیمی و دوستانه منتداریچیلیگیمنی بیلدیره‌من. همده لاتینچه متنی‌نی اؤقیشگه یاردم بېرگن قدرلی دؤست‌لریم لذت عبدوکیدروف و شیر محمد عبدالمجیدوف‌لرگه هم کتته رحمت، متندارمن.

حرمت بیلن

پوهنمل احسان الله قووانچ

کتاب مندرجه سی

أ	کیریش
۱	انسان بورچی
۶	انسان قلبیده یشیریلگن خزینه
۱۱	عشق فلسفه سی
۲۰	دینی بغری کهنگیلیک
۲۴	اخلاق و نفس تربیه سی
۳۸	خلاصه

كېرىش

آرتدوكس دىنى تعليماتلارنىڭ كامىل انسان تلقىنىدە گى تاپ
تصوىرى اولارنىڭ بغيرىدە آيرىم دىنى-فلسفى آقىم لارنىڭ شكىللەنىشىگە
آلىب كېلگن. اوشبو آقىم لار انسان و اونىڭ الهىيات تىزىمىدە گى اۋرنى حقىدە
ىنڭىچە قرەش لارنى اۋرتەگە تشلەدىلر. هندوۋى لىكدە گى كرىشناۋى لىك،
بوداۋى لىكدە گى بعضى آقىملر خوددى شوندى اسلام دە گى تصوف آقىمى
هم اۋز تعليماتىدە انساننى روحن و معنن كمال تاپتېرىش يۈللىرىگە كېنگ
تۈختلگن. شو معنادە، اولر اۋرتەسىدە اۋخىش لىكلر جودە كۈپ. گرچە اولر
بىر-بىرلىرى نىڭ تجربه لىردن ايجادى فايده لىنگن بۈلسە لار-دە، دىنى
عقىدە لرى يوزەسىدن بىر-بىرلىرى بىلن هېچ قچان بىرلشە آلمە گن لار. فقط بىر
ساحە بار كە، اونىڭ تعلما تىدە دىن لار اويغونلشگن، تعلما ت لار يگانە لىشگن،
فلسفە لار بىرلشگن، انسان نىڭ اصل ماهىتى حقىدە گى برچە دىنى-فلسفى
قرەش لار عموملىشتىرىلگن و اونى كمال تاپدىرووچى مىزان لار بېلگى لىنگن. بو
شعرىت دىر.

اولوغ شاعر و متفكر علىشېر نوایى اۋز اثر لىرىدە معنوى پاك لىك،
خلق پرورلىك و معروف ت پرورلىكنى كویلب، اۋز اولاد لىرىگە كتتە ادبى-فلسفى

و علمی میراث قالدیردی. نوایی نینگ جمعیت ترقیاتی، شخص کمالاتی بیلن باغلیق فکر و ملاحظه لری قدیم فیلسوفلری غایه لری بیلن هماهنگ دیر. نوایی ایجادى نینگ باش خصوصیت لریدن بیرى، سؤزسىز، کیشى لر اؤرتە سیده گى مهر-محبت، اؤز ارا- حرمت، بغرى کپنگ لیک و اپزگولیک نینگ مرکزی اؤرینگە قۇییلیشى دیر.

معلوم که، فکرنى قابوققه اؤره ب یبتکریش اونى تۇغریدن تۇغرى آیتیشدن کؤره تائیرلى راق و ثمره لى نتیجه بېرىشى ممکن. بدیعی ادبیات غایوی ترغیباتى نینگ اپنگ کوچلى واسطه سى سنه له دى. شو سبب شاعرلر متفکرلر قطارى گە قۇییلگن. نوایی هم بوندن مستثنى اېمس.

اونینگ داستان و غزللریده عکس اپتن علمی-بدیعی، دینی-فلسفى تفکرى شو قدر کپنگ کى، بعضى بیتر شرحى اوقووچیدن نهایتده کپنگ بیلیم گە اپگە بؤلیشنى تقاضا اپته دى. نوایی "خمسه" سى سؤنگیده نامعلوم کاتب تامانیدن یازیب قالدیریلگن قوییده گى مصرع لر دقتگه سزاوار دیر:

نوایی که، اول جامع و سرو جهر

انینگ هر سؤزى دور معما مثال

انگا اپتمه گندین خرد نطق و لال

جهان گنجی هر بیتیده دور نهان
که هر گنجیده دور نهان بیر جهان^۱

معناسی: نوایی برچه پنهانی، یشرین سِرلرنی اؤزیده مسجملشتیرگن دیر. اونینگ هر سؤزی آدمنی اؤیلنتیریشگه مجبور قیلهدی. دانشمندلر اونینگ سؤزلری مغزینی چقه آلمه‌ی لال قالدیلر. اونینگ هر بیر بیتیده جهان گنج لری نهان و هر قیسیده بیر جهان حکمت بار.

شونسی اعتبارلیک کی، علیشپر نوایی، گرچه اولوغ صوفی لر و نقشبندیه طریقتی گه چوقور احترام کورستگن بولسه-ده، اؤزی صوفی لیک خرقه سینی کییمه گن و تصوف طریقتیده قطعی قبول قیلینگن قاعده- معین بیرگه بیعت قیلمه گن. بیراق، صوفی لرینگ برچه فضیلت لری مسجم ایدی. بونی بیلش جوده مهم. نوایی دنیا قره‌شی حقیده فکر یوریتگنده، اونینگ وضعیتینی توغری ببلگی لش کبره ک. نوایی آرزو قیلگن کامل انسان، بونده‌ی آگنده تصوفده گی کامل انسان میزانلرگه توغری کپلهدی. نوایی غایه لری هم تصوف غایه لریگه هماهنگ. بونینگ اوستی گه اولوغ متفکرینگ کامل انسان لرگه خاص عبرتلی حیاتی اونی صوفی یا که متصوف دهب آتش گه، قیسی دیر معناده، اساس قیلیب کورسه تیلیلشیلی ممکن. بیراق اونینگ ایجادیده گی صاف عرفانی مقصدلرده یازیلگن عزلیاتی و قصیده لرینی حساب گه آلمه گنده، اکثریت اثرلری تحلیلی اؤزگچه یانده شووینی طلب قیلهدی. اوزاق بیلیک کوزه تیش لر نوایی اثرلرینی فقط دنیاوی نقطه‌ی نظرده

- علیشپر نوایی. خزاین المعانی. تهرمه دیوان. قؤولیازمه. ۱۸۳۲ ییلده بخاراده کؤچریلگن.^۱

تحليل قىلىش عدالتدن بۆلمسلىگى سىنگرى موافق كېلسە-كېلمسە عرفانى غايەلرىنى روکش قىلىپ تحليل قىلىش ھم تۇغرى اېمسلىگىنى كۆرستماقدە. نوایى انسان و عالم، بارلىق فلسفەسىنى توشىنتىرىشە تصوف تىلماتىدن كېنگ فايدەلنگن.

نوایى اۆز آلدىگە بويوك وظیفە - انساننى تربىەلش مقصدىنى قۇيگن. اونى صوفىلردن اجرەتىب تورهديگن پرنسىپ جەتلر-جمعىتنى تربىەلش مسألەسىگە جەئانى ياندهشووىدير. شو يۇلدە، اؤلا، اۆزى عبرت بۇلدى و باشقەلرنى ھم بونگە دعوت قىلدى. تصوف انه شو بويوك مقصدنى عملگە آشىرىشە واسطە بۇلدى و علىشېر نوایى ايجادىدە اۆزىگە خاص تلقىنى تاپدى. شو نطقەى نظردن نوایىنىنگ «كامل انسانى» تصوفنى اىككى غايوى پلتفورمەسى آرقلى شكىللىتىرىلگنى حقىدە كىپرىش ممكن. بىرى "الھى عشق" قرەشلىرى آرقلەلى بۆلسە، اىكىنچىسى "اخلاق و نفس تربىەسى" شكىل اېتەدى. اولوغ متفكرىنىنگ عقىدەلىرى و غايوى مقصدىنى تۇغرى توشونىش اوچون، اؤلا، اونىنگ اىجابى خصلتلىرى، دىنگە و جمعىتدەگى مناسبتلرگە قىسى تاماندن ياندهشگنلىگىنى انىقلىشتىرىپ آلىش مھمدير.

انسان بورچی

انسان کیم؟ انسان نینگ بو دنیاده گی اساسی وظیفه و بورچ لری نیمه دن عبارت؟ بو سؤال لر بعضیده عالم نی ادراک ایتیش، سر و صناعت گه بای بو دنیانینگ ابتداسینی انگلش اوچون بیر دم خیال گه بپرینگن کیشی نی قهینب قوییشی طبعی.

ماتریالیست لر، انسان نینگ پیدا بؤلیشی و رواج لیشی سبب لری نی طبیعت دن قیدیرسه لر، الهیاتچی لر اونى الهى بارلیق بیلن باغله گن لر. اما انسان نینگ قنده ی معنوی قانون لر اساسیده یشه شی مسأله سیده اولرنینگ خلاصه سی بیر-بیریگه ضد اېمس: «انسان همیشه معن و عقلن برکمال بؤلیش گه، اېزگولیککه اینتیلیشی درکار». اوشبو میزان برچه دینی تعلیماتلرده مرکزی اؤریننی اېگلله دیدی.

تصوفی ادبیاتلرده تاکیدلنیشیچه، مادی عالم یکه و یالغیز بؤلگن پروردگار اؤز ماهیتینی، بی تکرار گؤزلیگی و قدرتی جلوه سینی مادیتده کوریش و اونینگ جمالیدن ذوقلنیش ایسته گیده یره تگن. قُدسی حدیثده، کبلیتیریلیشیچه، داوود پیغمبر الله دن بو عالم نی نېگه یره تگنینی سؤره گنیده،

الله: «مېن خزینه اېدیم کشف قیلینیشیمنی خواهله‌دیم. شونینگ اوچون عالم‌نی یره‌تدیم»، دېب جواب قیلگن اېکن.
نوایی تصوفده‌گی اوشبو باش عقیده‌نی شونده‌ی نظم‌گه توشیره‌دی:

نې بۆلوب اۆل‌دین بیدایت سنگه

نې کېلیب آخرده نهایت سنگه...^۲

سېن اېدینگ و بس ینه موجود یوق

جلوه قیلیب اؤزینگه اؤز حُسنینگ اوق...^۳

جلوه‌ی حُسنینگه چو یوق اېردی حد

کۆزگو کېره‌ک بۆل‌دی، انگه بی‌عدد

مونچه غرایب که مثال ایل‌دینگ

برچه‌نی مرآت و جمال ایل‌دینگ^۳

معناسی: ای پروردگار، موجودلیکده سېنده باشله‌نیش و نه‌ایه یوق‌دیر. اؤزینگدن باشقه هیچ ذات و نرسه بۆلمه‌گن. حُسنینگ جلالری بیحد اېدی و اولرنی تماشا قیلیشگه حسابسیز کۆزگولر کېره‌ک بۆله‌دی. برچه یره‌تگن لرینینگ «مادی عالم» جمالینگی عکس اېتتیره‌دېگن کۆزگونی تشکیل اېتدی.

^۲ - علیشیر نوایی. حیرت‌الابرار. متن. ۷-جلد. سنه ۱۹۹۱، ۱۳-بیت.

^۳ - علیشیر نوایی. حیرت‌الابرار. متن. ۷-جلد. سنه ۱۹۹۱، ۱۵-۱۶-بیت.

بو مفتون کار مادی گۈزلیکنی یرہ تیش اونینگ عالی افادہ سی -
انساننی یرہ تیش غایہ سی نتیجہ سیدہ توغیلگن:
مونچہ غرایب کہ مثال ایله دینگ
بارچہ نی مرآتِ جمال ایله دینگ
گنجینگ ارا نقد فراوان ابدی
لیک بریدین غرض انسان ابدی^۴

معناسی: ای، ابدی و ازلی بؤلگن پروردگار، یرہ تگن غرایب
گۈزلیکلرینگ حددن زیاد ابدی و اولرنی یرہ تیشدن مقصد انسان ابدی.
دېمک، انسان- برچہ مادی گۈزلیکنینگ بنیاد بؤلشی گہ، یعنی
مادی عالم نینگ یرہ تیلیشی گہ سبب بؤلگن. نېگہ؟ انسان یرہ تیلیشی دن
مقصد نیمہ بؤلگن؟ نوایی اہتہ دی:
آفرینش دین قیلیب انسان غرض
آنی ایلب خلق ایچیندہ بی عوض
کۈنگلونگ آنینگ مخزنی عرفان قیلیب
اول طلسم ایچرہ اۈزی پنہان قیلیب^۵

^۴ - اۈشہ جایده، ۱۶-بیت.

^۵ - علیشہر نوایی. لسان الطیر. متن. ۱۲-جلد. سنہ ۱۹۹۶، ۴-بیت.

معناسی: اللہ تعالیٰ نینگ بو عالم‌نی یرەتیش‌دن مقصدی انسان ابدی و اونی تېنگسیز قیلیب یرەتدی. اونینگ قلبی‌گە بار علم‌لرنی جایلب، طِلمسەلەدی و بو طِلمسە ایچیدە اۆزی حقیدە‌گی حقیقت‌نی پنهان اېتدی.

بو بیلن نوایی، یرەتیلگن لرنینگ اېنگ بی نظیری-تېنگسیزی بؤلگن انسان‌گە اونینگ قلبی‌گە جایلنگن "علم خزینه‌سی" طِلمسەلری نینگ یېچیش آرقەلی اوندە پنهان بؤلگن حقی تئیش وظیفە‌سی یوکلەتیلگن لیگی‌گە اعتبارنی قرەتەدی. باشقەچە آیتگندە، انسان قلبیدە آدمی‌زاد اۆز ترقیاتی دوامیدە استە-سېکین کشف اېتیب باریشی، یعنی طِلمسەلرینی یېچیب باریشی لازم بؤلگن جمیع کی علم‌لر جایلنگن و اولر آخر-عاقبتدە انسان اوچون کۆرینمس و یشرین بؤلگن اللە‌گە ابلتەدی.

آدم- بو مادی بارلیک. بونی عُمان نینگ یوقاری قسמידە پیدا بۆلەدیگن تۆلقین لرگە مېنگزש ممکن. بیز عُمان دېگندە، اونینگ تۆلقینلرینی اېمس، بلکی سوو و اونینگ ایچیدە‌گی دنیانی توشونەمیز. لیکن تۆلقیننی سوودن اجرەتیب بۆلمەیدی. دېمک، بیز عُمان دېگندە، کۆز اۆنگمیزدە تۆلقین لر کېلسە-دە، اهمیتن سوو اېکنلیگینی بیلەمیز. انه شو ماهیتن اللە‌دیر. عالم اېسە اونینگ تورلی کۆرینیش‌لری، اللە‌نینگ جلالری یا که باشقەچە آیتگندە، تجلی‌لری دېلەدی. حق اۆزی‌نینگ تجلی‌سیدە تورلیچە و خېلمە-خېل‌دیر. نوایی آیتەدی:

برچە سېن حق ذاتی موجی بحری بیل

هم وجودین موج ینگلیغ انگلەغیل

حق انسان قلبیده "نهان"، اونى انگلش اوچون قلب "بیلیم
خزینهسى" قیلیب قوییلگن. انسان، اولاً، اؤز قلبینی اؤزگه نیشی ضرور. بونده
اونگه عشق یاردم بېره دی:

مونده گر یخشی تخیل ایله سنگ
یا که سرین تأمل ایله سنگ

متصف بولسنگ صفت الله ایله
جزم اېترسپن خاطری آگاه ایله

کیم سېن- اوق سېن هر نې کیم مقصود اېرور
سېندین اؤزگه یوق نې کیم موجود اېرور

ذات نینگ اجمالیهغه تفصیل سېن
هم وجود اشکالیغه تأویل سېن

اؤز وجودینگه تفکر ایله غیل
هر نې ایسترسین اؤزینگدین ایسته غیل^۶

نوایی اثرلری قلبه گی یشیرین خزینه، عشق حقیده گی بویوک
فلسفه و اونینگ تعلیماتینی آچیب بېریشگه بغیشلنگن. انسان نینگ بو

^۶ - علیشهر نوایی. لسان الطیر. متن، ۱۲-جلد. سنه ۱۹۹۶، ۳۰۱-بیت.

دنیاده گی اېنگ اولوغ بورچی عشقنی انگلش و عاشق بؤلش دیر. شونده گینه او قلبیده پروردگار یشیرگن بویوک خزینه‌نینگ صاحبی بوله‌دی.

انسان قلبیده یشیریلگن خزینه

صوفی سمبولیده قلب بیر وقت‌نینگ هم الهی بیلیم‌لر خزینه‌سی و هم تصوف بیلش ارگانی حسابلنه‌دی. حدیثی قُدسی ده "نه آسمانده من و نه یپرده من، بلکه مېن بنده‌مینگ قلبیده من" دېب آیتیلگنی بیلن تصدیقلنه‌دی. قلب خوددی کوزگو کبی الهی نورنی عکس اېتتیره‌دی. حق قیافه‌سینی کوریش اوچون اونى یخشی لب تازه‌لش کبره‌ک. حقیقت یولی‌گه کیرگن. سالک‌نینگ برچه حرکتی انه شو زنگنی کپتگزیشگه، یعنی عالم یره‌تیلیشی‌نینگ سر-صناعتی، غیب عالمی سرلری حقیده عقلی-منطقی ادراک اېتیش‌گه قره‌تیلیشی لازم. الله‌گه بؤلگن عشق، چپکسیز محبت‌گینه قلب‌نینگ مصفالیگینی تأمینله‌یدی. حقنی بیلش ظاهری "مېندن" وازکېچیش و حقیقی "مېن" نی اؤرنه‌تیش آرقه‌لی قؤل‌گه کیریتيله‌دی. عالمی بیلش اساسیده عشق توره‌دی، دېیدی متفکر. عشق نیمه‌لیگینی انگله‌گن انسان‌گه بوتون دنیا سر-صناعتی و ماهیتی عیان بوله‌دی:

ای عشق، غریب کیمیا سېن
بل آیینه‌ی جهان نما سېن

انسانى كه خلق قىلدى خلاق
يۇق طينت انگه به غير و تۇفراق
سېن كيم انگه آشانلىق اېتىدىڭ
تۇفراقه كيميالىق اېتىدىڭ
آلتىن قىلدىڭ عذارىن آنىڭ
بلكيم تنى خاكسارىن آنىڭ
بو نوع ايله باغى قىلمەدىڭ بس
ھجراۋتىغە سالدىڭ اۋىلە كيم خس
ھم آلتىن اۋلوب بو پىكر و خاك
ھم اۋلدى بو نوع خالص و پاك
كيم قىلدى سېنگە نظرنى روشن
كۆردى يېر و كۆكە سېن معين
چون باققالى اختيار تاپتى
ھر سارى كه باقتى، يار تاپتى^۷

معناسى: اى، عشق، غرايب كيمياسن. سېن عالمنى كۆرسەتوۋچى
كۆزگودىرسن. سېن ازلدن شوندهى يره تىلگن سن. سېن انسان نىڭ تۇفراق

^۷ -علىشېر نوايى، لىلى و مجنون. متن، ۹-جلد. ۱۹۹۹-يىلى. ۳۰۸-۳۱۰-بېت لار.

تنى نى آلتىن گە ایلنتىردىنگ، اونى ھجر اۋتىگە تابلې، نقصانلردن تازەلەدىنگ. كىم كى سېنگە دقت قىلگن بۇلسە، اونگە بېر و كوكدەگى نى انىق كۆرستىدىنگ. كىم كى بو كۆزگوگە قرەشنى اختيار اېتگن بۇلسە، قەبېرگە قرەمەسین او بېردە يارنى - اللە نى تاپدى.

صوفى اۋز قلبىدە الھى تجلیات نى كۆرەآلىش درجەسى گە بېتىشى كېرەك. رومى مثلرلى نىنگ بېرىدە صوفى آشناسى بىلن بېر باققە كىرىپ قالىبدى. ھىچ نرسە گە قرەمەى چېككە دە اۋلتىرىپ، باشىنى آسېلتىرگنچە خيال گە تالىبدى. آشناسى اوندن: "نېگە اللە نعمت لرى علامت لرى بۇلگن بو گۆزلىكىدن ذوقلنمەپپسن" دېگندە، او: "بو علامت لرنى اۋز قلبىدە كۆرەآلگن يخشى راق" دەب جواب بېرگن اېكن.

صوفى نى حقیقت گە بېتكزەدىگن يۈل باشچى، بو - عشق دیر. بو حسیات تصور و تخیلنى اۋیغاتەدى. تخیلسىز "غواص" عۇمان توبىدن "حکمت نورلرى" نى آلیب چىقەآلمەیدى. "اگر كىم دیر فعال تخیل بۇلمس اېكن، او معمارلنىنگ ماھىتىنى آچەآلمەیدى. او كۆردیر"، دەبىدى مشهور تصوف نظریاتچىسى ابن عربى. انسان مادى عالم دە عكس اېتگن حق تعالی نىنگ ظھوراتى دن تنگرى نىنگ نې چاغلىق، یوز بېر، مىنگ بېر، مىليون بېر كۆركمراق اېكن لیگىنى انگلەشى و حقیقى عشق دن مست بۇلیب، یعنی بېلیش واسطەسىدە اول عالی ذات گە قرەب اىنتىلماغى درکار.

قدیمگى یونان فیلسوفى فلاتون نىنگ تعلیماتیدە شوندى دېیلەدى: بو دنیادە جان سىز نرسە نىنگ اۋزى یۇق، برچە نرسە لرگە جان عطا قىلىنگن.

بیراق فقط انسان روحی الہی روح بیلن یقین علاقہ گہ "بیرلیککە" اېگە. شو سببلی انسان روحی وحدت گہ قرہب اینتیلەدی (انسان نینگ اېنگ عالی مقصدی جسمانی قالبدن قوتیلیب، الہی وحدت گہ قیتیشی دیر. بونینگ شرطی بارلیق نینگ الہی گۈزلیگی نی سېزیش و اخلاقی حیاتی نی تکامللشتیریشدن عبارت. علیشېر نوایی بونی انکار اېتمەیدی:

قېسی طرف کیم انگە بېریب نظر

دوست جمالی بۆلوبان جلوه گر

بلکە بۆلوب اۋز لوگی ہم برطرف

کۈزگە سالیب، یار کۈروب هر طرف

کیم بو صفت عشق دە مغلوب اېرور

هر نې که اندین کېلور، اول خوب اېرور^۸

اما متفکر مسالە گە کېنگراق نظر تشلەیدی. انسان اول- باشدن عالی درجە دە گی عقل و تفکر بیلن تآمینلنگن (انسان قلبی علم خزینە سی). اونینگ ذمە سیدە گی باش وظیفە الہی نعمت بۆلگن آنە زمین نی آباد قیلیش، یوکسک مدنیت گە ایلتیش و بونینگ گروی بۆلگن اېزگولیکنی اسرەش دیر. او اۋز ابتدا سیدە قابلیتی نینگ جزئی و سادە کۈرینیشی گە اېگە حالە یرە تیلگن. تنگری انسان گە محنت، ایزلە نیش و تفکر بیلن عقلن و معنن رواجلنیش نی ارادە قیلگن. باشقچە آیتگندە، اونینگ قلبی گە یشیریلگن علم لرنی کشف

^۸ - علیشیر نوایی. حیرت الابرا. متن ۷ جلد. سنه ۱۹۹۱، ۲۰۶ بیت.

قیلیش نتیجه‌سیده قرآن کریم‌ده بیان قیلینگن، الله فرشته‌لرگه نمایش قیلگن انسان درجه‌سیگه یېتیشیش کپره‌ک. انسان کمالاتی ترقیاتی‌نی کوزه‌تیش تنگری‌گه ذوق بهره‌دی. زیرا، انسان تورلی کشفیات‌لر، خطالیکلر و اده‌شیش‌لر واسطه‌سیده حقیقت‌گه یقینلشه باشله‌یدی. حقیقت شو که، انسان آخر-عاقبتده الله‌نینگ بارلیگینی توشونه‌دی و اونینگ بو زمین‌نی، آدامزاد و عالم‌نی یره‌تیشدن اصل مقصدینی توشونیب یېته‌دی. حقیقت توشونچه‌سی نینگ نواییانه تلقینی شودیر. شونینگ اوچون هم نوایی اوز اثرلریده آدم‌لرنی تفکر قیلیش‌گه، علم آرتتیریش‌گه، یوکسک معنوی-اخلاقی درجه‌لرنی اېگلله‌شی‌گه چقیره‌دی. تفکر قیلیش انسان‌گه اؤز وجودی‌نینگ معجزوی صورته‌ده متناسب‌لیگیدن، حیاتی جریان‌لرنی مستحکم قانونیت‌لرگه اېگه اېکن‌لیگی‌دن حیرتله‌نیشیدن باشلنه‌دی. حیرت انسان‌نی علم آلیش‌گه یؤللنتیره‌دی. بیر تاماندن، هر بیر نرسه‌ده الله قدرتی و معجزه‌سینی سېزیش، اونینگ صنعت‌کارلیگی درجه‌سیدن حیرتله‌نیش انسان‌نی اؤز عقلی صلاحیتینی طبیعت قانونیت‌لری و حیات فلسفه‌سینی چوقورراق اؤرگه‌نیشگه یؤللنتیره‌سه (یوقاریده‌گی پرچه‌ده کپلتیریلگن عشق‌نینگ «آیینه‌ی جهان‌نما» لیک خصوصیتی) ایکیکیچی تاماندن، عشق اؤزی‌نینگ «کیمیگر» لیک خصوصیتی بیلن انسان‌نی معنوی کمالات‌گه خلل بهره‌دیگن خودبین قره‌شلردن، اجتماعی علت‌لردن قوتیلیشی‌گه، یوکسک فضیلت‌لرنی کسب اېتیش‌گه اونده‌یدی. علم‌ده یوکسه‌لیش دانشمندلیککه آلیب کپله‌دی. دانشمندلیک فاضللیک، یعنی یوکسک معنویت‌نی تأمینله‌یدی. متفکر

اثر لریده عدل و انصاف، صبر-قناعت، کرم-سخاوت، مهر-مروت قنچه لیک اولوغلنسه، کبر-هوا، طمع و من-منلیک بیلن باغلیق قطار علت لر قتیق قاره لنه دی. نفسانی لذت لرگه بپریش، حیات مضمونینی فقط شخصی منف لرنی قاندریش دن عبارت دیب بیلش و شو یولده حرکت قیلش انساننی حقیقت دن بیراقلشتیره دی. عکسینچه، علم اؤرگه نیش کمالات سَری اینتیلیش نینگ اساسی واسطه سی دیر. علم انسان و عالم مناسبتی، حیات ماهیتی و عالی عموم انساننی قدریت لر حقیده ملاحظه یوریتیش گه، تجربه ده سینب کوریش آرقه لی حقیقت سرلرینی آچیشگه یاردم بیره دی. نتیجه ده انسان شخصی، نفسانی قره شلر شکنجه سیدن قوتیلیب، الله تعالی اوننی نینگه "خلق ایچینده بی عوض" (یره تیلگن لر ایچیده بی نظیر) قیلیب قویگنینی و اونینگ ذمه سی گه مادی عالم اوچون مسووللیک، طبیعت و جمعیت نی ترقی ایتتیریش وظیفه سی یوکلہ تیلگن لیگینی انگله ی باره دی. اوشبو مسووللیک و وظیفه انسان نی یبر یوزیده کچه یاتگن برچه اقتصادی-اجتماعی، سیاسی جریانلر، انسانیت تقدیری گه خوف توغدیرووچی عامل لرگه لاقید بؤلمسلیک، دنیاده ایزگولیک حکمرانلیک قیلش گه ابریشوو اوچون کوره شیش گه چارلهیدی.

عشق فلسفه سی

عشقی تویش فقط انسان ذاتیگه تقدیر قیلینگن. ابن العربی شونده ی کبلیتیره دی: «بیلگین که، طبیعی عشق دن مراد حیوانی روحده گی

قۇشیلش دیر، روحانی عشق اېسه الله‌نینگ اؤز قولی‌گه (انسان‌گه) قول‌نینگ اؤز پروردگارینگه عشقی‌دیر. او بنده‌لرینی سېوه‌دی و بنده‌لر هم اونوی. بو عشق‌نینگ مقصدی ایگله تاماندن هم سېویش و سېولش‌دیر. روح‌حق‌نینگ بیر ذره‌سی‌دیر. شونینگ اوچون هم او حق اوچون سېویملی، انسان روحی حق و انسان آره‌سیده‌گی رابطه بۇلیب خدمت قیله‌دی و عشق آرقه‌لی مبدأ (الله) تنیله‌دی. انسان‌گه انه‌شو نعمت بېریلگنی اوچون هم برچه خلق‌لر ایچیده اېنگ شرفلیسی حسابلنده‌دی.

تصوف‌ده تن‌گه «روح‌زندانی» صفتیده قره‌ش موجود. انسان‌گه اونینگ تن جسدی الله‌گه تمامن قۇشیلش کپتیشی‌گه یؤل قۇیمه‌یدی. شو جهندن او «اؤلمسدن توریب اؤلیشی»، یعنی تفکر بیلن الله حقیقتینی انگلب یپتیشی ضرور. الله تعالی انسان‌گه حقیقت‌نی ایزلش قابلیتینی عطا اېندی. شو سببدن آدمیزاد اختیارسیز روشده تینمه‌ی ایزلنده‌دی. مادی عالم سر-صناعتینی بیلش‌گه آشیقه‌دی. الله‌گه بؤلگن اینتیلیش، اونوی انگلش یؤلیده‌گی ایزلنیش‌لر تصوف‌ده عشق توشونچه‌سینی افاده‌له‌یدی.

مونی بیل کیم جهان فانی‌دور اسرو

حقیقت اهلی زندانی‌دور اسرو

بو کیم حق آیله‌دی انساننی موجود

انگه موجودلیک‌دین بارچه مقصود

اېرور حق امریگه مأمور بۇلماق
بو ایشدین اۆزگه دین معذور بۇلماق
چو محبوب حقیقی اۆلدورور اول
انینگ وصلی ساری قطع ایلماق یؤل
بو یؤل ایچیره کی بېحد درد و غم دور
اوزاق تارت، ولی ایکیکی قدم دور
بیری اۆزلوکنی قیلماق بۇلدی فانی
ینه بیر داغی تاپماق بۇلدی آنی
کیشی اۆزلوکنی قۆیمه ی آنی تاپمس
تېنگیز کېچمه ی دُر یکتانی تاپمس
بو اۆزلوکنی قوتولماق چاره سازی
نیمه یوق اویله کیم عشق مجازی^۹

انسان نینگ الله-حقیقت تامان اینتیلیشی یعنی قلبیده گی عرفان
خرینه سی طلسم لیرینی یېچیب باریشی دستلب، اۆز وجودی مادی بارلیق
حقیقتینی انگلشی، اونی عقل، علم یولی بیلن اۆزگه نیشی دیر. مادی و معنوی
گۆزلیکلرنی اۆزگه نیش گه اینتیلیش و تجربه قیلش تصوفده «مجازی

^۹ - علیشیر نوایی. لیلی و مجنون. متن، ۹-جلد... سنه ۱۹۹۱، ۱۹۵-۲۹۶-بیتر.

عشق» توشونچه‌سی بیلن افاده‌لنه‌دی. علیشیر نوایی «مجازدین مقصد حقیقت اپکنین اظهار قیلماق و صورتدین (شکل‌دن، مادیت‌دن) غرض (نیت، سبب) معنی اپکنین پدیدار (روشن) قیلماق» دېب بیر قطعه‌سینی بی‌چیز ناملمه‌گن. اونده شونده‌ی کبلیتیریله‌دی:

مجازدین منگه مقصود ابرور حقیقی عشق
نی‌دین که اهل حقیقتغه بو طریقت ابرور

مجازدین چو حقیقتغه یؤل تاپر عاشق
قیلور مجازنی نفعی اول که، بی‌حقیقت ابرور

معناسی: مادی گؤزلیککه شیدالیک‌دن مقصد حقیقی عشق یعنی الله‌نی تصور ایتیش‌دیر. چونکه حقیقت‌نی ایزلاوچی آدم اونی مجاز (مادی گؤزلیک) آرقه‌لی تاپه‌دی. کیم که بونی انکار قیلسه، دېمک، او حقیقت‌نی بیلمه‌یدی.

مجازی عشق‌نینگ بیر کؤرینیشی انسان‌نینگ انسان‌گه محبتی‌دیر. انسان تیریک موجودات صفتیده طبیعت‌نینگ اجره‌لمس بؤلگی حسابلنه‌دی. انسان‌نینگ گؤزلیککه شیدالیک‌گه هم عشق‌دیر، علم یولیده‌گی فدایی‌لیگی اونینگ معین (علمی، دینی، فلسفی و باشقه‌لر) ساحه‌گه محبتی‌نی انگلته‌دی، وطن‌گه محبت هم مجازی عشق‌دیر. «وطن‌نی سپوماق-ایماندن‌دیر» دېب بی‌چیز ایتیلمه‌گن. ذاتن، مجازی عشق ضمیریده الله

صفت لری یاتەدی. اولرنی انگلش، تجربە قیلش اېسه اللهنی کشف اېتیش گە یقین لشتیره دی.

مجازی عشق بولدی صبح انور

حقیقی عشق انگه خورشید خاور

مجازی عشق دین اورتنسه جانینگ

باریب سیل و پناهغه خانمانینگ

حقیقی عشق دین اېسگه ی نسیمی

اېتیب آنینگ نسیمی دین شمیمی

بۆلوب معشوقی اصلی چاره سازینگ

حقیقت غه بدل بۆلغه ی مجازینگ^{۱۰}

شو اۆرینده نوایی «مجازی عشق» نی کینگ معناده توشونه یاتگینی حسابگه آلیش کپره ک. بو پروردگار تامانیدن انسان گه ازلدن برکمال بۆلش وظیفه سینی یوکلە تیلگنیگه اشاره دیر. انسان حیاتی دوامیده جوده کۆپ جسمانی و روحی قیینچیلیکلر آرقه لی حیات مکتبینی اۆتهیدی، تجربە تۆپلهیدی و کمالات گه اېریشه دی. نوایی انه شو یۆلنی اللهنی تانیش یۆلی دېب بیله دی. مونده عشق مهم اۆرین توته دی. عشق توشونچه سینی بویوک متفکر فقط پروردگارگه تۆغریدن تۆغری محبت قۆبیش بیلن چپکلمهیدی.

^{۱۰} -علیشبرنوایی. فرهاد و شیرین. ۸جلد، سنه ۱۹۹۱، ۱۹۷-۱۹۸. بېتالر.

اونینگ اوچون عشق بیلیم و یوکسک فضیلت‌لر، اخلاق یبتوکلیک کسب ایتیش‌گه اینتیلیش ذوقی‌دیر. نوایی‌نینگ تصوفانه عشق افاده‌لنگن لیریکه‌سیگه دقت قیله‌دیگن بؤلسنگیز، اوندە‌گی غایه‌لرینینگ عمومی‌مخرجی علم اؤرگه‌نیش، برکمال بؤلش، گؤزللیک‌نی سبویش و قدرلش، اخلاقن یبتوک بؤلش و انسان پرورلیک فضیلت‌لریگه اېگه بؤلش اطرافیده بیرلشە‌دی. مجازی عشق‌نینگ مقصدی بې‌حساب و اولرینینگ ضمیریده، سؤزسیز، حیات فلسفه‌سی سری یشیرین. انسان معنوی برکماللیک آرقه‌لی حقیقی انسان‌لیک ماهیتی‌نی کسب اېته‌دی. شونده‌گینه انسان الله‌نینگ سبویملی بنده‌سیگه ایلنه‌دی. برکماللیک بو گؤزللیک، اېزگو اخلاق، یوکسک معنویت و علم‌لی‌لیک توشونچه‌لرینی افاده‌له‌یدی. اولرگه اېگه بؤلش آسان اېمس. نوایی عشق انسان‌نی کمالگه یبتگ‌زووچی اساسی واسطه‌دیدی:

کمال اېت کسب، عالم اوییدین

سنگا فرض اولمغه‌ی غمناک چیقماق

جهان‌دین ناتمام اؤتمک بعینه

اېرور حمام‌دین ناپاک چیقماق

معناسی: کمالات‌گه اېریشیش‌گه حرکت قیلگین که، سېنگه بو دنیادن غمگین (نادان و اخلاقن ناپاک) اؤتیش ممکن اېمس. تکامللشمسدن (عاقل و فاضل و دانا بؤلمسدن) اؤتماق خوددی حمام‌گه کیریپ، یووینمسدن چیقماق کبی‌دیر.

عشق، اېزگولیک و بغری کېنگلیک تمایللرینی انسان حیاتی و دنیا تیزیمنی نینگ اساسی بۇلیب، صمیمی انسانی مناسبتلر، شخص نینگ مقصد و پاک تینچلیکسپور توپغولری اساسیده پیدا بۇلەدی، دېب اۇرگتەدی بویوک متفکر. انسان نامیگە مناسب بۇلیش اېنگ عالی شرفدیر. نوایی عشق توشونچەسی گە الھیاتیچی عالم لرگە خاض یاندشگن. اونینگ فکرلری بویوک مسیحی الھیاتیچی سی اۇگوستین یونان فیلسوفلریدن پولوتین تامانیدن آیتیلگن فلسفی ملاحظەلرگە اۇخشب کپتەدی. تصوف نظریەسیده هم شونەدی. تصوفدە بارلیق، اوندەگی مادی و روحانی عالم عشق آرقەلی بیر-بیریگە باغلنەدی. عارف، عشق، پروردگار اوچ بورچگی. عارف-دانا، کۆپ نرسەنی بیلوچی، نوایی تعبیری بیلن آیتگندە عشق ماھیتی نی انگلب یتگن انسان. عاشق دېبیسیزی- مەھجور دېبیسیزی- مجنونمی یا مشرب دېبیسیزی، ینە اۇنل شونەدی تعریف عارف گە کپلەدیگن اتمەلرنی سنب اۇتیش ممکن. اوچ بورچک نینگ قیسی طرفیدن قرەمگ، پروردگار و عارف اۇرتەسیدە عشق تورەدی. انسان- هم عاشق، هم معشوق. پروردگار- دە عاشق هم معشوق بۇلیشی ممکن. زیرا، پروردگار هم انسانی سېوہدی. نوایی «سد اسکندری» داستانییدە یازەدی:

یقین انگلەسم، غیر باردور عدم

اۇزینگ عاشق و عشق و معشوق هم

برچە گۆزلیک لرنینگ، انسانی برکماللیک نینگ مضمونینی پروردگار

بېلگی لب بېرگن. انسان روحی حق تجلی سی نینگ بیر ذرەسی اېکن، او همه

وقت اۋزى نىنگ مبداسى (اصل مكانىگه) قرەب اىنتىلەدى، يعنى برکمال بۇلىش گە حرکەت قىلەدى. عارف پروردگارگە اىنتىلەر اېکن، مادى عالم نىنگ گۈزلىك لىرىگە، اولر نىنگ قنچە لىک کامل قىلىپ ىرە تىلگى گە لاقىد قرەلمەيدى. عشق فقط گىنە گۈزلىک بىلن آشنا. گۈزلىک، - دېيدى ابن العربى او اۋزى نىنگ «فتوحات المکيه» اثرىدە. برچە نرسە لردە مجسم شو سببى دنيا گۈزل. پروردگار نىنگ اۋزى حقيقتدە گۈزل و گۈزلىک نى سېوهدى، کىم کى گۈزلىک نى سېوسە، گۈزلىنى (اللهنى) هم سېوهدى، کىم کى گۈزلىنى سېوسە، دىنانى هم سېوهدى.

اولوغ متفکر «عشق» اهلينى اوچ قىسم گە بۇلەدى: «اولگى قىسم عوام عشقى دور کىم، عوام الناس آرەسىدە بو مشهور و شایع دور کىم، دېرلر: "فلان فلانغە عاشق بۇلوتور. و بو نوع کىشى هر نوع کىشى غە بۇلسە بۇلور، شغب و اضطراب لىرىچە لذت جسمانى و شهوت نفسانى اېمس و بو قىسم نىنگ بىيکراک مرتبەسى شرعى نکاح دور کىم، بار خلائق قە سنت دور و مباح... اىککىنچى قىسم خواص عشقى دور کىم، خواص اول عشق قە منسوب دور لر. اول پاک کۈزنى پاک نظر بىلن پاک کۈزگە سالماق دور و پاک کۈنگىل اول پاک يوز آشوبىدىن قوزغالماق و بو پاک مظهر واسطەسى بىلە عشق پاک باز محبوب حقيقى جمالىدىن بهرە آلماق. اوچىنچى قىسم صديق لر عشقى دور کىم، الر حق نىنگ تجلياتى جمالىغە مظاهر واسطەسىدىن آيرو واله و مغلوب دور لر. و اول مشاهدە بى خودلىغىدە الردىن شعور، الردىن مسلوب. شو خودلرى استغراق قە اېتگن و اول استغراق دىن استحلاک مقامىن حاصل قىلگن

اگر حوادث یبلی سپهر گلشنی اوراقین اوچورسه، الرغه اندین خبر یوق و انجم گلبرگ لرین هر ساری ساوورسه الرغه اندین اثر یوق».^{۱۱}

یعنی صدیق لر عشقی زمانوی تیلده آیتگنده: اولرنینگ حقنی کوز بیلن مشاهده قیلیش امیدلری اوزنی اونیتیش درجه سیگه بیتگن و اوندن هم اوتیب هلاک بولیش مقامیگه کوتریلگن بوله دی. اگر حادثه لر بۇرانی آسمان گلشنی نینگ بیر قَبْتینی اوچیریب کپتسه، اولر بی خبر و اگر یولدوزلر گلبرگی نی هر تامانگه ساوورسه، بولرگه اثر قیلمهیدی. اولرنینگ حس لری حق جمالینی کوریش تشویشی بیلن ایشدن چیققن، شوق-ذوق لری اېسه اونگه بۇلگن عشق لری نینگ هجومی آستیده یوقالیب بیتگن.

عارف هر بیر ذره ده پروردگار نینگ تجلی سینی سېزه دی و اولردن ذوقلنهدی همده بارگن سری پروردگار نینگ کوچ-قدرتی فسونکارلیگی گه اسیر بۇله باشلهدی. اسیرلیک اونینگ قلبیده الهی عشقنی قوزغته دی.

علیشبر نوایی نینگ ایجادی تۇله-تۇکیس انساننی هر تامانلمه برکمال قیلیش غایه سی ترغیباتیگه قره تیلگن. شو جهتدن عشق نینگ تورلی معنا تاولنیشلریگه دوچ کبله میز. اولوغ متفکریمیز دنیا قره شی بویچه عشق-بو، انساننی فعاللیککه چقیرووچی، کمالاتگه اوندگووچی حیات بخش کوچ دیر. عشق اېزگولیک و بغری کپنگ لیک تمایللری انساننی حیاتی و دنیا تیزیمی نینگ اساسی بۇلیب صمیمی انساننی مناسبت لر، شخص نینگ مقدس

^{۱۱} -علیشبر نوایی. محبوب القلوب. ۱۴ جلد. سنه ۱۹۹۸، ۶۶-۶۹ بیتلر.

و پاک تینچلیکسپور تویغولری اساسیده پیدا بۆله‌دی، دېب اۆرگته‌دی بویوک متفکر. انسان نامی‌گه مناسب بۆلیش اېنگ عالی شرف‌دیر.

دینی بغری کېنگ‌لیک

نوایی - بویوک متفکر شاعر. او اۆزیگچه بۆلگن برچه دینی-فلسفی و تصوف تعلیمات‌لرنی چوقور اېگلله‌گن عالم‌دیر. اونینگ ایجادی اۆزگچه یره‌تیلگن. برچه دینی غایه‌لر، بویوک فلسفه‌لر، اولرنینگ فارسی و تورکی شعریتده عکس اېتگن تلقین‌لرنی اۆزیده مجسم اېتگن بۆلیب، اولرنی ینگچه حساسلیک بیلن قیته تقدیم اېته‌دی. اونینگ داستان و غزل‌لریده عکس اېتگن علمی-بدیعی، دینی-فلسفی تفکر کۆلمی شو قدر کېنگ که بعضی بیت‌لر شرحی اؤقووچیدن نه‌ایتده چوقور بیلیم‌لرگه اېگه بۆلیشینی تقاضا اېته‌دی. نوایی‌نینگ دینی تعلیمات‌لرگه مناسبتی اۆزیگه خاص «حیرت‌الابرار» داستانیده «کۆنگیل‌نینگ اوچ حیرتی» توصیفی‌گه بغیشلنگن بۆلیمده بونینگ افاده‌سینی کۆریش ممکن. اوچ حیرته‌ده، ماهیتن، نوایی‌نینگ دین حقیده‌گی فلسفی-تصوفی قره‌ش‌لری‌نینگ اویغون طرزده‌گی معجز خلاصه‌سی کېلتیریلگن. خصوصن، کۆنگیل-روح‌نینگ ایکیکینچی حیرتیده دین‌لر حقیقی آچیب بېریله‌دی. کۆنگیل سمانی سیر قیلیب، اېنگ یوقاری عالم‌گه یرتیب باره‌دی:

چون باریدین یوقاری اوردی علم
یوقاریغی پایہ گہ قویدی قدم

کوردی اوشل خطہ بتخانہیی
هر بُتی نینگ ہیأتی دُردانہیی

اندہ نی رهبان ابدی، نی برہمن
لیک باری بُت لر ابدی سیمتن

هر بُتی بُتگرگہ پرستش دە مست
اویله کی بُت سجده سیدہ بُت پرست

مونچہ غرایبغہ کی قیلدی گذر
ایله دی عبرت کوزی بیرلہ نظر

برچہ سیدہ ذکر و سجود انگلہ دی
معرفت اللہ گہ شہود ایله دی

یوزلہ نیب اوز حالیدہ غیرت انگہ

بیرگہ مہنگ اؤلدی ینہ حیرت انگہ^{۱۲}

معناسی: اینگ یوقاری عالم گہ قدم قویگندہ، بُتخانہ گہ کوزی توشدی. او
یپردہ نہ راہب و نہ برہمن بار ابدی. فقط کوموش تن لی بُت لر بولیب، اولر

۱۲- علیشیرنواپی. حیرت الابرار. ۷جلد. سنہ، ۱۹۹۱، ۹۰-۹۱. بیئلر.

خوددی بُت پرستلر بُت گە سجدە قیلگن دېک، اۆزلری بنیاد اېتگن بُت لرگە پروانە اېدیلر. بو غرایبات لرگە دوچ کېلگن کۆنگیل اولرگە عبرت کۆزی بیلن قرەدی. برچەسی (بُت لرگە) سجدە و ذکر بیلن بندلیگینی کۆردی-یو، دین لر حقیقتینی انگلەدی. بو حالتدن بیر حیرتی مینگ بۆلدى.

نوایی فکریچە، دین لر تورلی خیل بۆلیشی گە قرەمەى، اولرنی حقیقى-اساسیدە یگانە پروردگارگە سیغینیش تورەدی. حتی، بُت پرست لیک هم الله تعالی نینگ تجلیات لریدن بیرى گە سیغینیش دیر، دېمک کیم، برچە دین لر اصلیدە بیرگینه الله تعالی گە سجدە قیلەدیلر. شونینگ اوچون اۆزگە دین لرنینگ قارەلش، اولرگە مراسەسیز بۆلیش ناتوغری دیر. شو فکر «لسان الطیر» اثریدە تصدیقلنەدی:

قالمسە عالم متاعیدین جهات

اۆزگە نوع اۆلغەى سنگە اول دم صفات

کفر ایله ایمانگە اورغە یسن ایلیک

بو طمع دین آچیلغەى بیر اېشیک

چون اېشیک آچیلدى نې کفر و نې دین

ایچکری کیرگچ، قوتولدینگ برچە دین

کفر و ایمان رهروغه کبش اېمس،
اصل یۆلده بند راهی، بېش اېمس^{۱۳}

معناسی: انسان فعل-اطواری و عملیده عالم متاعیدن (ماتریل، عالم قایغیده اوره لیشیب قالیشن) هیچ نرسه قالمه گچ، دنیاگه باشقه چه نظر تشله باشله یدی. کفر و ایمان ماهیتی حقیده تفکر قیله باشلسه، او حرکت دن بیر اېشیک آچیلهدی. ایچگری کیرگچ، برچه (موجود دینی و اعتقادی فرق لر، کبلیشماوچیلیکلر، دینی اختلاف لر) ارزیمسلیگینی توشونه دی. کفر و ایمان مراسم سیزلیگینی الله حقیقتینی بیلش، یعنی دین نینگ توب ماهیتی نی انگلش یۆلیده تۆسیق دن باشقه هیچ نرسه اېمس.

شاعر یوقاریده گی سطرلرده بو دنیا اېزگولیک اوچون یره تیلگنی، پروردگار اوچون دینی تعلیمات لرنینگ تورلیچه بۆلشی اهمیت سیز بۆلیب، انسان نفس علت لریدن قوتولیب، معن یوکسک فضلت لر کسب اېتیشی و تورلی علم لرنی ترقی اېتتیریش آرقلی عقلن عالم نینگ یره تیلش ماهیتینی توشونیب بیتیشی مهمراق، دېگن غایه نی ایلگری سورگنی کۆرینیب تورییدی.

۱۳. علیشیرنواپی. لسان الطیر. ۱۲ جلد. سنه ۱۳۹۶، ۱۹۹۶-۱۴۰۰. بیتلر.

اخلاق و نفس تربیه‌سی

علیشیر نوایی نینگ حیاتی تجربه‌سیده اینگ کؤزگه کؤزینیپ توره‌دیگن جهت، بو - جمعیت نینگ اخلاقی پای دیوارینی مستحکمش، انسانلر ارا مناسبت‌لرده یوکسک معنوی قدریت لرنینگ استوار بؤلایشینی تأمینلش‌گه حرکت‌دیر:

کیم بو چمن ایچره خرامان ابرور
بارچه‌سی بیر-بیریگه مهمان ابرور
هر کیشی کیم بار اېسه، یاری انگه
هر کیشی کیم یار اېسه، باری انگه

انسانلر ارا مناسبت‌لرده شونده‌ی سلبی جهت‌لر بار کی، نوایی فکریچه، اولرنینگ کثافتی اېزگولیک و مهر-شفقت جمعیت معنوی حیات‌نینگ اساسینی تشکیل اېتیشی‌گه، جمعیت رواجی‌گه جدی تۇسقینلیک قیله‌دی، انسانی قدریت لرنینگ تاپته‌لیشی‌گه سبب بۇله‌دی. بو علت‌لرنینگ اینگ کؤپ ترقلگنی رهبرلرنینگ مراسه‌سیز بؤلیشی (بغری کېنگ‌لیک‌نینگ عکسی)، بای لرنینگ بخیللیگی (سخاوت پیشه‌لیک‌نینگ عکسی) و دانا همده عقلی کشی لرنینگ مال-دولت‌گه اؤچلیگی (کمترینلیک و خاکسارلیک‌نینگ عکسی) بؤلیب، بو اوچ علت جمعیت‌گه آزار بېرووچی اینگ خُنک حالت‌لردیر.

اۋچ كيشىدىن اۋچ ايش يمان كۆرونور
سنگه عرض ايله اهل دنيادين
شاهدين تندلوغ ، غنى دين بخل
مالغه ميل و حرص دانادين.^{۱۴}

انسان تكامللىشووۋى گه كتنه ضرر يبتكره دىگن اوشبو علت لىر هرودت
ايتنگن دېك «قدىمدن انسان گه خاص بۇلىب، هميشه قۇرقوو، خواطر، جهل،
بغرى تاشلىك، ياووزلىك، دشمن لىك كىبى عنصر بىلن اويغونله شىب كېله دى.
شاه نىنگ تندلىگى نتيجه سىده يوزلب بى گناه آدم لرنىنگ ياستىغى كۆرىشى
ممکن بۇلگنى دېك، باى كىشى نىنگ بخىللىگى شىقت سىزلىكدن درك
بېره دى. دانانىنگ مال-ملككه رجوع قۇبىشى، حرص قربانى گه ايله نىشى،
اينىقسه، جمعيت اوچون هلاكتلى بىر حال دىر. دانانىنگ توبندلىشووۋى
انسان نىنگ توبندلىشووۋى دىر. يونان افسانه سى گه كۆره نفىس صنعتلر
كشفايتچى سى بۇلگن مشهور استا دېداك اۋزى گه تلاس اسملى جوده
قابلىت لى يىگىتنى شاگردلىككه تنله گن اېكن. كون لردن بىر كون تلاس
ايلان نىنگ جغىنى تاپىب آلىبدى-ده او بىلن درختنى نهايت نازك قىلىب
اره لىدى. بونى دېدال كۆرگچ، كۆنگلىده حسد اۋىغانىبدى و صنعتده اۋزىدن
اۋتېب، اونىنگ ابروسى گه سايه توشىرمىسلىگى اوچون اونى قلعه دن بىقېتىب

^{۱۴} - عىشېرنوۋىي. بدايح الوسط. ھجلد، سنه ۱۹۹۰، ۴۹۹-ھېت.

یوباریبیدی. حق تېز آرەدە واقعه دن واقف بۇلگچ، دېدال نی جزاگه محکوم اېنگن اېکن.

محمد ابو غزالی «احیاء علوم الدین» اثریده شونده ی روایتنی کبلیتیره دی: «موسی (ع) الله تعالی حضوریگه باره یاتگن چاغیده عرش اعلی سایه سیده بیر کیشی نی کۆریب اونینگ مرتبه سیگه نهایتده هوسی کبلیدی و اۆز-اۆزیگه، شبهه سیز، بو اولوغ ذات تنگری تعالی نینگ سېوگن، ارداقلی بنده سی دیر» دېیدی. کبیین الله تعالی دن او کیشی نینگ اسمی نی بیلدیریشنی سۆره گن اېدی، پروردگار اۆز پیغمبری نینگ سوالی گه جواب بېرمه ی، مونده ی دېدی: «سېنگه اونینگ عمللریدن اوچته سینی ایتە من. بیرینچیدن، او الله اۆز فضل ی و کرمی بیلن باشقه بنده لرگه بېرگن نعمت لرگه حسد قیلمسدی. ایکی کینچیدن، عاق پدر اېمس اېدی. اوچینچیدن، غیبت و چه قیمچیلیک قیلمه گن اېدی». علیشېر نوایي ایجادیده دۆستلیک، آتە-آنه گه حرمت، تیل گه اعتبار، چه قیمچیلیک، فسق و فجورلردن سقله نیش مسئله سی مرکزی اۆزین لرده توره دی دېسک خطا قیلمه گن بۆله میز. انسان نینگ معنویت ی اونینگ اطرافیده گی لرگه مناسبتی ده بیلینه دی. مناسبت اولا سۆزده ظاهر بۆله دی:

قولاقده اسره گرانمایه سۆزنی و فکر اېت

که، دُرسیز اولسه نی بۇلغوسیدور صدف حالی

سۆزنینگ داغی کۈنگیل ایچره اسره گیل کیم، خیر
کیم، اویله دُر جنی گهر دین ایتکه سین حالی
بو دُر ج و ایکیکی صدفنی تۆله دُر ایتگنگه
زهی علو گهر بلکه گوهری عالی
یاکی باشقه قطعه سیده:

نوایی، تیلینگ اسره گیل زنهار
دېسنگ کیم، بیمه ی دهر ایشیدین فسوس
نظر قیل که، اوق آغزی تیل سیز اوچون
قیلور تاجورلر بيله دست بوس
نېچه تاجوردور، کېسرلر باشین
چون هنگام سیز نغمه تارتر خروس

تصوف تعلیماتی هر بیر نرسه نینگ قرمه-قرشی تېسگری تامانی
موجودلیگی نی، حیات نینگ کوره شدن عبارت اېکنلیگی، هر بیر نرسه نینگ
ابتداسی و انتهاسی بار بۆلیب، عالم نینگ باقی اېمس لیگینی توشونتیره دی.
مثلن باطنی عالم و ظاهری عالم، حیات-اؤلیم، بیلیم-نادانلیک،
اراده-اراده سیزلیک، قوّت-ضعیف لیک، اېشیتیش - کرلیک، کوریش-کۆرلیک
و هکذالر.

نوایی ایجادیاتیده هم برچه اوندن آلدینگی متصوف-متفکر شاعرلر
ایجادیده بؤلگنی سینگری نفس و طمع‌گه قرشی- قناعت، همت، سخاوت،
خودبینلیککه و حسد‌گویلیککه قرشی جوانمردلیک کبی اولوغ فضیلت‌لر
قرمه-قرشی قویب کپلینه‌دی. نوایی یازه‌دی:

هر که، قناعت طرفی نسبتی بار

برچه ابل ارا تواضع عزتی بار

اول کیم، طمع و حرص بیله الفتی بار

یخشی یامان ایچره ذلت و نکبتی بار^{۱۵}

قناعت قنچه راحت و فراغت بؤلسه، اونی عکسی بؤلگن طمع‌ده
شونچه ردیلیک و عقوبت بار، دپیدی نوایی:

انسان بو اجتماعی علت‌لردن اوستون تورماغی نوایی ایتگنچه «اؤزنی
مقصد منزلی‌گه»، یعنی کمالات سری اینتیلماغی لازم:

مال و ملک، هر نی دور سالککه بند

تؤرت تکبر و فنا اورماق بلند

هر نی کیم غیر طلب‌دور، تشله‌ماق

اؤزنی مقصد منزلیغه باشقه‌ماق^{۱۶}

^{۱۵} - علیشیر نوایی. محبوب القلوب. ۱۴ جلد. سنه ۱۹۹۸، ۵۳-بییت.

نواییدہ گی سالک، بو۔ تصوف طریقت لریدہ گی درویش یاکی برادرلر اہمس، بلکی جمعیت نینگ عادی اعضالری دیر. مقصد منزلی ہم تصوفدہ ایتیلگنی دہک، فنا و بقا مقام لری یاکی اللہ بیلن قوشیلیش مقامی اہمس، بلکی معنوی، اخلاقی، علمی یوکسلیش نی عالی درجہ سی دیر. سالک اگر حیاتدہ قناعتلی بولسہ، اونگہ یشش اوچون ضرور بولگن طلب لردن اوزگہ نرسہ لرگہ احتیاجی قالمہ یدی. بو اہسہ انسان آنگینی زہرلب تورگن کوپ گینہ علت لردن فارغ بولیش و کامل انسان درجہ سیگہ یتیش نینگ گروی دیر:

اہلگہ شرف بولمہ دی جاہ و نسب

لیک شرف کپلدی حیات و ادب

تا بو وسیلہ بیلہ تاپیب قبول

مقصدی اصلی ساری بولغہ ی نزول

انساندہ گی یامان خصلت لرنی سنب، اونینگ سانینی کورسہ تیش مشکل: او شوندہ ی یولگہ کیریپ قالگن کی، توغریراغی، معرفت سیزلیک عاقبتیدہ اوزی نینگ قیسی ایشی توغریلیگی نی ہم یخشی بیلمہ یدی. نواییدہ آگاہلنتیرہ دی:

غفلت اگر بولسہ بو ایشدن دمی

کیم یوق انینگدہک کیشی گہ ماتمی

انسان بیرینیچی نوبتده گناه‌لردن سقله‌نیشگه حرکت قیلماغی ضرور.

اؤزنی قیلیب غافل و آشفته حال
هر نې گه کیم، ایله‌گه یسن اشتغال

گرچه انگه منفعتی بؤلمه‌سون
جهد ایت کیم معصیتی بؤلمه‌سون

گناه‌لردن سقله‌نیش نینگ بیرینیچی یامانلیک قیلمسلیک‌دیر:

یخشی لیک ار ایلمه‌سنگ ایش چاغی
ایلمه‌غیل باری یامانلیگ داغی

ایککینچی شرط بیراوغه آزار بېرماقدن سقله‌نیش‌دیر.

اسره اؤزونگنی بیراو آزاریدین
کیمسه‌گه آزرده لیک اظهاریدین
قیلمه اولوس عرض و عیالیگه قصد
ایلمه ابل جانی و مالیغه قصد

اوچینچی شرط قؤل آچیقلیک‌دیر:

بذل طریقینی شعار ایله‌گیل
هر نې کی بارینگنی نثار ایله‌گیل

معلوم کہ تصوفدہ حققہ یتیشیش یؤلیدہ سالک «شریعت»، «طریقہ» و «حقیقت» منزلریدن اؤتیش کپرہک. بوندہ او، اللہنی بیلش نینگ قوییدہ گی حالت لرینی باشدن کپچیرہدی: اول عالمنی بیلش ممکن لیگیدن قورقیب سراسیمہ گہ توشیش، حیرانلیکدہ قالیش، کپین تشقی دنیا نرسہ حادثہ لرینی مشاہدہ اہتہ باشلش، ظاہری مشاہدہ دن استہ-سیکین ماہیتنی ادراک قیلش گہ اؤتیش. ماہیت نینگ اولوغوارلیگی نینگ حس اہتیب، اونی کشف قیلش بیلن روحی-تفکری قانیقیش توییش.

علیشہر نوایی نینگ «حیرات الابرار» داستانیدہ کؤنگیل تعریفی گہ بہریلگن «اؤچ حیرتی» تصوفدہ گی بیلش نظریہ سی نینگ بہ غایت گؤزل تصویرلنگن افادہ سی دیر. بیلش اؤچ پاغانہ دہ اؤتہدی:

بیرینچی علم الیقین (اؤقیش، اؤرگہ نیش، منطقی خلاصہ چیقیریشدہ گی نظری بیلیم لر، مثلن، آلاو کویدریشینی بیلش کبی)

ایککینچی سی عین الیقین (کوزہ تیش عاقبتیدہ قطعی خلاصہ گہ کپلش. مثلن، آلاو کویدرگنیدن سؤنگ روی بہرہ دیگن حالتنی مشاہد قیلش)

اؤچینچی سی حق الیقین (ادارک قیلش، اؤزیدہ حس قیلش. مثلن، آلاودہ اؤزی کویب، کوییش نی اہکن لیگینی انگلش کبی)

انسان اؤزلیگینی، ماهیتینی بیلیب بارر اپکن، روحینی پلید عنصرلردن تازه‌له‌ی باره‌دی، اخلاقن پاکلنه‌دی. بو اونینگ تکامللشیشی‌گه، حق ماهیتی‌گه یقینلنلشیشی‌گه آلیب باره‌دی. بیراق بو یؤل جوده مشقتلی بؤلیب، کؤپ ریاضت‌لر چپکیش مقرر:

لیک سیمرغ ایسته‌گن اول جمع طیر
کیم سلوک ایچره ریاضت بیرله سیر

ایله‌بان چون اؤزنی قابل قیلدیلر
اول طلبدین وصل حاصل قیلدیلر

سپنده هم بالقوه اول موجود ابرور
فعلغه کبلسه دعوا مقصود ابرور^{۱۷}

سیمرغ (حق)نی ایزلب چیققن قوش‌لر، - دپیدی نوایی، - کؤپ ریاضت‌لر چپکدی‌لر وصل‌گه ابریشدیلر. سپنده هم شو قوت موجود، فقط، یخشی ایشلر مقصد‌گه یپتکزه‌دی. بو مسئله‌ده بایزید بسطامی‌نینگ عجایب تعبیری بار. او انسان‌نینگ هر ایککله قؤلی اؤنگ بؤلیشی کپره‌ک، دپیدی. اؤن قؤل فرشته‌سی یخشی نیت‌لرنی، چپ قؤل فرشته‌سی انسان یؤل قؤیگن یامان ایشلرنی یازیب بارر اپکن. اگر هر ایککی قؤل خیرلی ایش‌لر بیلن بند بؤلسه، بو انسان الله‌نینگ صحیح قؤلی‌دیر. شونده نوایی آیتگنیدپک:

۱۷- علیشیر نوایی. لسان الطیر. ۱۲- جلد. سنه ۱۹۹۶، ۳۰۲ بییت.

باردیر انسان ذاتیدہ انچہ شرف
کیم یامان اخلاقین اپتسہ برطرف
بؤلسمسہ فرعون لیغ نینگ پیروی
قالمس آندین جز صفات موسوی

عزیز نسفی نینگ «زبدۃ الحایق» اثریدہ انسان یولی حقیدہ شوندہی
دبیدی: «سلوک- عرب تیلیدہ یوریش نی بیلدیرہدی، دہمک، سالک تشقی
عالمده، شونینگدہک ایچکی عالمده دہسہ ہم بؤلہدی، سیر قیلووچی
کیشی دیر. سلوک- خداگہ قرہب یؤل آلیش، اگر سؤزلریمنی توشونمہ گن
بؤلسمگ، باشقچہ توشینتیرہمن. بیل کی، تصوفدہ سلوک یلغان سؤزلردن
یخشی سؤزلرگہ، یامان ایشلردن یخشی ایشلرگہ، بی فایدہ خلصت لردن
یخشی خلققہ و اؤز وجودیدن عالی ذات نینگ وجودی گہ یوریش دیر. شو
فضیلت لرگہ اہگہ بؤلگچ، معرفت نورلری اونگہ پیشواز چیقہ دیلر و او (سالک)
عالمده گی نرسہ لرنینگ اصل قیافہسی نی کؤرہدی، یعنی او حق وجودیدہ
قیتہ توغیلہدی.

انساندہ گی یامان خلصت لرنی سنب اونینگ سانینی کؤرستہ تیش
مشکل: او شوندہی یؤلگہ کیریب قالگن کی، تۇغریراغی، معرفت سیزلیک
عاقبتی دہ اؤزی نینگ قیسی ایشی تۇغری لیگینی ہم یخشی بیلمہیدی.

علیشہر نوایی «لسان الطیر» داستانیدہ شوندہی بیر واقعہنی
کہلتیرہدی. اوندہ بیر قوش: «ابلیس لعین مکر و حیلہ بیلن مہنی یرہمس

ایشلرگه اوندەیدی، کۆنگیل گه هر خیل وسوسه لر سالەدی. اوندن قوتیلش گه هیچ بیر عقلم بېتمەیدی. دېب ھدھدن مصلحت سۆرەیدی. ھدھد آیتەدی کی، «انسان نینگ یامان یۆلدن یوریشیگه شیطان اېمس، نفس سببچی دیر، چونکی نفس شوندە ی بیر بلا کی، اونینگ آلدیدە حتا یوزتە شیطان ھم ایپ یېچە آلمەیدی:

نفسینگ آنچه کۆرگوزور تلبیس نی

کیم، قیلور شرمندە یوز ابلیس نی

سېن کی یار اۆلدینگ بو ینگلیغ نفس ایله

نی اوچون شیطان دین اېتکە ی سېن گیلە

دېمک، نفس- انساندە گی اېنگ یامان علت. نفس دن فارغ بۆلمە گن

کیشی عشق نی بو گناه چرکی دین پاکلەشی ضرور. نفس نینگ دەشتلی بلا

اېکن لیگی شوندە کی، اگر قناعت کۆپ یخشی خصلت لرنی ابتداسی بۆلسە،

او یامان لیک لرنینگ ابتداسی دیر. مثلاً، نفسی بوزوق آدم مال-دنیانی یخشی

کۆرەدی. عاقبتدە وجودی نی مغرورلیک اېگللەیدی. مغرورلیک من-منلیکنی،

من-منلیک خوددبین لیکنی کېلتیریپ چیقردە ی و ھکذا.

شونینگدېک، نفس طمع نینگ ھم آنەسی دیر. نفسی بوزوق

انسان نینگ کۆزی اۆزگە لر چۆنتگیدە، بختیدە، فراوان لیگیدە، نوایی بونی

قارە لر اېکن، یازدەدی:

کۆپ آلتین، کوموش سرى قۇل سونماغیل
كى توتسنگ كفتینگى قاره زنگ اپتر

كۆنگولده داغى ميلینی اسرهمه
كى، كۆنگلونگنی داغى همول زنگ اپتر^{۱۸}

انسان نینگ اؤز محنتی بیلن حلال کون کۆریشی اؤزگه لرگه
قره ملیک و مطیع لیکدن کھلیب چیقهدیگن تورلی سلبی اجتماعی
کۆرینیش لردن سقله شینی شاعر شونده ی توشونتیره دی:

سینوق سفال کیم، می دُر دین ایچکه لی، تاپسنگ
قبول ایله گیل جامع سلطنت جمع دین

ایلیککه کیرسه قوروق نان، معاش اوچون چپکمه
نشاط نعمتی نینگ منتی نی حاتم دین

انسان حیاتدن مغرور، باشینی تیک کؤترگن حالده اؤتیشنی نیت
قیلسه، سخاوت پیشه بؤلسین، دپیدی نوایی حدیث شریف کؤرستمه لری
اساسیده. زیرا، بپرووچی قۇل همیشه یوقاریده دیر.

کیشی کی، ایلگینی اوستون تیلر، سخا قیلدیک
قۇلیده زهری هلاهل و گر خضر سووی دیر

^{۱۸} - علی شیر نوایی. نواذر الشبَاب، ۴ جلد. سنه ۱۹۸۹، ۹۵ بیت.

کی، ببرگووچی اگر اؤلسون گدای و آغوچی شاه
ببرور ایلیک یوقاری و آور ایلیک قویی دیر.

صحیح لر قیسی طایفه و طبقه دن بؤلمه سین اولر اصل انسان لر
بؤلیم، همیشه ایل غمیده، یورت دردیگه شریک دورلر. شو سبیلی اولرنینگ
ایل- یورت خدمتینی قیله دی، عزتینی جای گه قوییب، بیر عمر یخشی لیک
بیلن اېسله یدی، شاعر یازگنی دېک، ایکیکی دنیا سعادت ی اولرگه یار:

کیرمه گه ی جنت ایچره هیچ بخیل
گرچه اول بؤلسه سید قریشی

بارمه گه ی دوزخ ایچره صحیح
فی المثل بؤلسه بنده ی حبشی

یا که ینه بیر قطعه سیده:

بییک مقامی گه اول کیم تیلر، ثبات کبره ک
که اېگری لیک نی قویوب، توز لوک ایله سه قانون

توز اؤلسه سایه سیده ایل تینیب، منار کببی
سپهر او بیده تورر قرن لر، نېچوک کی ستون

گر اېگرو دور ياغوبان اوقوو باغله نيب بؤينى
بؤلور قَبَق ياغاچى دېك بېش- اؤنچه كونده نگون^{۱۹}

هه، اېگرى ليكنى بيلمه گن آدم هيچ قچان يالغان گپيرمه يدى.
يالغان اېسه انسان نى تورلى مدهش خطاليك لرگه دچار قيله دى. عاقبت ده
تورلى جنائت لر صادر بؤلىشى و انسان نينگ معنوى انقراض، توبندلشوو يگه
ايب كېلىشى مقرردير. عاقل انسان نينگ وظيفه سى دانشمندلر نينگ
اؤگيتلىرى گه قولاق آسيب، اولر نينگ پند- نصيحت لر يدن كېرە كلى خلاصه
چيقرىش دير. اؤز يده گى يامان علت لردن علاجى بارىچه تېزراق قوتيلماغى
دركار. عكس حالده ييللر قويون مثال اؤتوب كېتىشى ممكن. عمر انتها سيدة
اېسه علت لر گردا بیدن چيقيش امر محال بؤله دى:

بيراو كيم خردمند نينگ نكته سين

قولايغىگه آسمس، نې نقصان مونگه

جواهرنى تېرمك انگه صعب اېسه

اېرور ساچمه مغليغ خود آسان مونگه^{۲۰}

اولوغ شاعر يميز نينگ حياتى فلسفه سى و تعليماتى دورلر اؤتسه هم
اؤز دالضرب ليگينى يوقاتمه يديگن، حتا بوگونگى كونده هم برچه ميز اوچون
دستور العمل بؤلىش درجه سيدة تربيوى اهميت گه اېگه بې بها منبع دير.

۱۹- عليشير نوايي. غرايب الصغير. سنه ۱۹۸۸، ۵۳۲. بيت.

۲۰- عليشير نوايي. بدايع الوسط. سنه، ۱۹۹۰، ۵۰۳. بيت.

نوایی نینگ اثرلری نینگ عصرلر آشه بیزنینگ دَوریمیزگچه تیللردن تیللرگه، دللردن دللرگه کوچیب اوز مشهورلیگنی یوقاتمهی کبله یاتگن لیگی، بیر سؤز بیلن آیتگنده، علیشیر نوایی بویوک لیگی نینگ سری هم منه شونده!

خلاصه

علیشیر نوایی نینگ اجتماعی-اخلاقی قره‌شلری ده ایزگولیک و بغری کبنگلیک، آدمی لیک بیرینچی اورینده توره‌دی.

بویوک متفکر اوز اثرلریده جمعیتنی تکامللشتیریش، انسان لرنی قیته‌تریبه‌لش مسئله‌لرینی فلسفه-دیدکتیک و تصوفی -عرفانی یاندشوو آرقه‌لی یېچیش‌گه حرکت قیله‌دی.

تصوف اوزی نینگ پوئیتیک، بدیع شکلی گه کوره فلسفی-بدیعی دنیا قره‌ش و مفکوره جهتیدن اجتماعی حیات و انسان نینگ اجتماعی آیدیلرینی تصویری‌دیر. تصوف-حق و انسان اؤرته‌سیده‌گی محبوب نظریه‌سی علیشیر نوایی اوچون جمعیتنی پاکلش، انسان لرنی تۇغری یؤلگه یؤلش، عدل و انصاف، مهر-مروت، رحم-شفقت، تینچلیک و بغری کبنگ‌لیک تمایللرینی جمعیت‌نینگ یبتکچی کوچی‌گه ایلنتیریش یؤلیده آلیب بارگن فعال کوره‌شیده قؤل کبلگن. تصوفده‌گی حیاتی سبویش طبیعتنی الهی مظهر صفیله تن آلیب، اونینگ برچه نعمت‌لرینی قدرلش، شو بیلن بیرگه، کره‌ی

زمین نینگ آبادان چیلیگی، خلق لرنینگ آسوده و تینچ حیات کبچیریشی،
توبن اخلاق نینگ ترقه لیشی گه یؤل قؤیمس لیک اوچون مسوولیت حسی
علیشبەر نوایی گه «کامل انسان» قره شینی کویلش ده عینی مدعا بؤلدی.

ماستر سھراب توران

منتدارچیلیک

قۇلینگیزدە گى اوشبو کتاب، چاپدن چیقیشى اوچون مالیوی یاردم كۇرستگن تیلسپور و همتلى دۇستیمیز ماستر سھراب توران گە اۇز صمیمی منتدارچیلیگیمیزنى بیلدیره میز.

همده، مادی امکانیتگه اېگه بۇلگن تاجرلریمیز و تیلداشلریمیز هم توران جنابلری کبی، قلمکش و یازووچی لریمیزنى دایمی قۇلب توریشلرینی آرزوسیده میز.

حرمت بیلن

پوهنمل احسان الله قووانچ

KITOB BELGILARI:

Kitob nomi: Alisher Navoiy Aqidalari

Muallif: Shuhrat Sirojiddinov

Nashrga tayyorlavchi: Ehsanulloh Quvonch

Sahifalarni tartibga soluvchi: Mahbubulloh Turon

Muqova chizuvchi: Musaviy

Bosmaxona: Qadimgi Xuroson nashriyoti, Kobul

Nashr yili: 2024

Son: 1000 jild

Alisher Navoiy Aqidalari

Muallif:

Shuhrat Sirojiddinov

Nashrga tayyorlovchi:

Ehsonulloh Quvonch

